

A. J. van Dijk, *Groen van Prinsterer's lectures on unbelief and revolution* (Dissertatie Vrije Universiteit 1989; Ontario: Wedge publishing foundation, [Amsterdam VU boekhandel], x + 561 blz., \$29,95, f49,50, ISBN 0 88906 020 7).

Groen van Prinsterer onderkende in de geest van zijn tijd de doorwerking van de rationalistische theorieën van de Verlichting, en spoorde in zijn *Ongeloof en revolutie* zijn hoorders en lezers aan zich hiertegen te weer te stellen met aan de Bijbel ontleende principes. Van Dijk wil dit boek, waarin Groen de basis van zijn denken en handelen laat zien, voor een breder publiek toegankelijk maken door er een verkorte Engelse vertaling van te geven, in zijn dissertatie te vinden op pagina 292-539. Hij heeft blijkens zijn verantwoording op pagina 207-208 ernaar gestreefd noch aan de inhoud noch aan de stijl te kort te doen. Ongetwijfeld was het geen gemakkelijke taak een negentiende-eeuws in het Nederlands geschreven boek, en dat nog wel in het proza van Groen, te vertalen in een hedendaags Engels, maar mijns inziens is Van Dijk daarin goed geslaagd.

De vertaling wordt gevolgd door een lijst van in *Ongeloof en revolutie* geciteerde werken, een index van namen, een zakenregister en een lijst van aangehaalde bijbelteksten. Voorafgaan een 269 bladzijden tellende, in dertien hoofdstukken verdeelde studie over *Ongeloof en revolutie*, een samenvatting in het Nederlands en in het Frans en een selecte, maar niettemin uitvoerige bibliografie (285-292).

In zijn 'Introduction' wijst Van Dijk erop, dat Groens boek niet in de eerste plaats een politiek, filosofisch, theologisch of historisch geschrift is, maareen protest tegen de geest van de tijd. Het is tevens een pleidooi voor een hervorming gebaseerd op de geschiedenis en de christelijke beginselen. Groens voorspellingen betreffende de onvermijdelijkheid van tirannie, als men op dezelfde weg voortging, kenmerken het als een profetisch boek. Het subjectivisme en scepticisme van de Verlichting had een filosofie voortgebracht, die geen autoriteit duldde buiten de mens en zijn rede, en het religieuze atheïsme en het politieke radicalisme in het leven riep. De achterliggende oorzaak was ongeloof. Terecht stelt Van Dijk, dat Groen hiermee een unieke interpretatie heeft gegeven van de Franse revolutie, die een totale omkering van de bestaande orde beoogde.

In hoofdstuk I worden de situatie en het klimaat in Nederland in de jaren 1813-1848 beschreven; in hoofdstuk II staat de schrijver stil bij het Réveil en de strijd voor kerkherstel, waarna hij in hoofdstuk III in hoofdtrekken Groens levensloop weergeeft. De auteur geeft zicht op Groens geestelijke ontwikkeling en de invloeden, die hij heeft ondergaan, vooral van Burke, Pascal en De Lamennais. Ook de Belgische opstand maakte diepe indruk op hem. Steeds duidelijker zag hij een schakel tussen de gebeurtenissen en de daaraan ten grondslag liggende ideologie van de Verlichting.

In hoofdstuk V bespreekt Van Dijk een aantal van Groens geschriften uit de tijd vóór 1847, waarin Groen reeds van zijn visie blijk geeft. In het zesde hoofdstuk worden de door Groen gebruikte bronnen besproken. De geschiedenis rondom ideeën te bouwen was niet nieuw, dit werd ook gedaan door Klopstock, Lavater, Bilderdijk en anderen.

De aanleiding tot Groens lezingen was zijn plan het laatste deel van zijn 'Handboek' over de jaren 1795-1813 te schrijven. Toen hij een helder inzicht gekregen had in de samenhang van de gebeurtenissen met zijn visie, wilde hij dat doorgeven als een belijdenis van politieke beginselen en een getuigenis van de heilzame kracht van het evangelie. Het was niet zijn bedoeling een aaneengesloten verhaal van de Franse revolutie te geven. Zijn beschrijving is een doorgaande polemiek met historische verslagen, die een andere interpretatie geven dan hijzelf.

In hoofdstuk X wordt de korte inhoud van het boek weergegeven en in het volgende hoofdstuk

bespreekt de auteur de in de loop der jaren verschenen uitgaven. Bij een vergelijking van de eerste met de tweede uitgave, respectievelijk van 1847 en 1868, toont Van Dijk aan, dat men om Groens bedoeling ten volle te begrijpen beide uitgaven moet raadplegen.

In het laatste hoofdstuk gaat Van Dijk in op allerlei kritiek op Groens werk. Het zwakste deel acht hij terecht Groens privaatrechtelijke opvattingen van de pre-revolutionaire staatsvormen. Ofschoon Groen in 1848 onder invloed van Stahl de staat wel als een publiekrechtelijke aangelegenheid is gaan beschouwen, heeft hij in de uitgave van 1868 de lezingen, waarin zijn analyse van de pre-revolutionaire monarchie geheel op de privaatrechtelijke opvatting van Von Haller berust, niet herzien. Groens verandering van inzicht had dan ook alleen betrekking op de tijd na de Franse revolutie. Hij beschouwde de vroegere monarchieën als privaatrechtelijk in tegenstelling met de publiekrechtelijke republieken. Van Dijk wijst erop, dat Groen de opvatting van de liberale schrijvers, die hun ideeën dachten te kunnen baseren op naar hun mening democratische staatsinstellingen uit pre-revolutionaire tijd, wilde logenstraffen. Ook legde hij verband tussen een publiekrechtelijke republikeinse regering en bureaucratische centralisatie en staatsabsolutisme, waartegen hij de vrijheid van de burgers wilde beschermen.

Van Dijk bestrijdt de mening, dat Groen een idealist in de zin van Plato zou zijn. Ook weerlegt hij overtuigend, dat Groens verklaring van de gebeurtenissen mechanisch is. Want de ideeën, die de menselijke handelingen beïnvloeden, hebben een diepere achtergrond. Alles vloeit niet mechanisch voort uit ideeën, maar uit de keus van verantwoordelijke mensen, waardoor de koers van de ontwikkelingen wordt bepaald. Daarom roept Groen zijn generatie terug naar de gehoorzaamheid aan Gods openbaring, de enige weg tot het welzijn van de volken.

Volgens de meeste geschiedfilosofen moet de historicus zich alleen bezighouden met de tweede oorzaken, maar zo kan men niet tot een eenheid komen. Groen concentreert alles op een factor, die binnen de menselijke verantwoordelijkheid ligt: iemands levensbeschouwing en de daaraan ontleende ideeën en programma's. Bij Groen vindt Van Dijk een unieke graad van eenheid; de filosofische theorieën waren universeel, zij weerspiegelden de geest van de tijd. Groens religieuze interpretatie is de sleutel tot zijn taxatie van de Franse revolutie. Terecht merkt Van Dijk op, dat Groen de tweede oorzaken niet verwaarloost, maar dat deze volgens hem nooit zijn los te maken van Gods regering over de geschiedenis. Van Dijk verduidelijkt dit door te spreken van een zichtbare voorgrond en een metafysische tegenwoordigheid op de achtergrond.

Ongetwijfeld heeft Groen de canons en conventies van de seculiere historische wetenschap overschreden. De kern van zijn historische interpretatie is meta-historisch. Maar met Van Dijk denk ik, dat de historicus een van zijn belangrijke taken prijsgeeft, als hij zich beperkt tot de oppervlakte. Door nauwlettend Groens geestelijke ontwikkeling te volgen is Van Dijk tot een juiste taxatie gekomen van Groens bedoelingen, inzichten en methode. Omdat Groens boek doordringt tot de krachten op de achtergrond, kan het ook inzicht geven in latere totalitaire regimens en alles omverwerpende ideologieën. De studie van Van Dijk zal zijn Engelstalige lezers niet alleen een goed inzicht geven in Groens *Ongeloof en revolutie*, maar hen ook bekend maken met de beginselen van een christelijke politiek, zoals die zich aan het eind van de vorige en het begin van deze eeuw in Nederland heeft ontwikkeld.

J. L. van Essen

R. Pieterman, *De plaats van de rechter in Nederland 1813-1920. Politiek-juridische ideeën-strijd over de scheiding van machten in de staat* (Arnhem: Gouda Quint, 1990, viii + 260 blz., f47,50, ISBN 90 6000 701 8).

Deze Utrechtse dissertatie beoogt de politiek-juridische discussie over de plaats van de rechter